

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

*«Зів'яле листя»
Івана Франка*

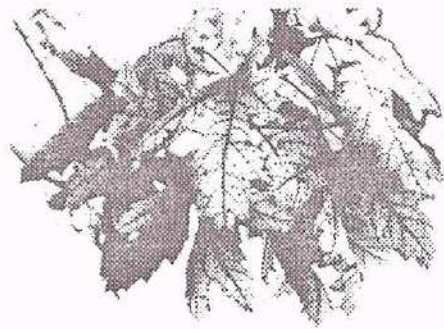

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

«Зів'яле листя»
Івана Франка

Літературознавче
дослідження

КИЇВ «ВЕСЕЛКА»
2006

Збірка віршів «Зів'яле листя» посідає особливе місце в багатогранній творчості Івана Франка – це вершина любовної лірики. Її по праву можна поставити врівень з такими світовими шедеврами, як «Пісня пісень» Соломона, староарабська любовна лірика, вірші Сапфо, сонети Петрарки, Камоенса, Шекспіра, Ронсара.

У своєму літературознавчому дослідженні поет і перекладач Дмитро Павличко говорить про збірку віршів Івана Франка, як про книжку болю, туги і боротьби. Саме ці поезії належать до світових, найщемливіших, для всіх народів і поколінь зрозумілих співів закоханої душі.

1896 року сорокалітній Іван Франко випускає в світ «Зів'яле листя» — другу книжку своїх поезій, яку називає ліричною драмою. В сонеті, написаному того ж року, але надрукованому пізніше, він скаржиться:

Недовго жив я ще, лиш сорок літ,
і сил не тратив на пусту мамону.
Невже ж уже минув я свій зеніт
і розпочав спадистий шлях до склону?
.....
Аж соромно, та що його робить?
І кінць, мовляв, не тягне понад силу.
Хай велетні могли співать, творить,

могли боротись, тішитись, любить
в вісімдесятім році — нам в могилу
вже в сороковім треба карк хилить.

Ні, не перебільшує він своєї печалі. В серпні того ж року, як укладався третій жмуток «Зів'ялого листя», Франко переніс напад тяжкої хвороби. Це збіглося з ненастанними атаками на поета галицьких вірнопідданих патріотів, москвофілів і народовців, зграї духовників і перевертнів із професорськими званнями. Рік тому, маючи вже десятки наукових праць, серед них монографію «Іван Вишенський і його твори», захищену дисертацію про старохристиянський духовний роман «Варлаам та Йоасаф», маючи міжнародний авторитет ученого, Франко вирішує просити посади викладача української літератури у Львівському університеті. Та всі «інкамеровані українці» на чолі з митрополитом Сембратовичем об'єднуються з урядовими сферами на чолі з намісником цісаря в Галичині графом Бадені, щоб винести вирок — відмовити Франкові.

Щойно вийшов другим, доповненим виданням том його поезій «З вершин і низин». Але книжку, яку

варто було відразу поставити впорівень з «Кобзарем», намагаються не помічати не тільки вороги, але й, подумати страшно, деякі люди, котрі люблять, та не розуміють Франка. Соромно й нині про це писати, але тоді ж поета не прийняли до «Товариства імені Т. Шевченка» (17 голосів — проти, 5 — за). Того ж 1896 року з'являється стаття В. Щурата (одного з тих, хто щиро шанував, та не мав сили збагнути геній свого друга), в якій мовиться про громадянські вірші Франка: «Не хибує їм гарних місцями поетичних картин і сили слова, та в цілості вони роблять вражіння риторики». Навряд чи знав В. Щурат, що він публічно повторив те, про що за три роки до того (5.XI.1893) писав в листі до М. Драгоманова друг Франків М. Павлик: «Я завше відносився скептично до його поезії, котра, по-моєму, й досі на $\frac{9}{10}$ «проза по нотах», — іноді навіть гірша, ніж настояща проза в його оповіданнях. А то просто риторика...»

Та було б помилково вважати, що печальний і життям надламаний Франко — це і є той «чоловік слабої волі», описаний поетом у містифікаційній передмові до «Зів'ялого листа». Художник бачить таким одне з можливих зображень свого скорбного духу, але, діяч, жива людина, Франко бореться, і, насамперед, з ліліпутячою масою ботокудів, прислужників польської та австрійської аристократично-буржуазної верхівки в Галичині.

Саме Франко часів «Зів'ялого листа» оголошує досмертну війну продажному світові фарисеїв, які називали його великим і тут же доводили, що він стоїть на позичених котурнах.

Отже, завершуючи свою ліричну драму, хоч і переповнений болістю й жалем, хоч із примарою могили перед очима, Франко залишається борцем, вірним своїй каменярській заповіді. Він — уже геній, та ще юнак, який палає жагою творчості й жагою кохання, — пише книжку інтимної лірики, що її сам назве «збіркою ліричних пісень, найсуб'єктивніших з усіх, які появилися у нас від часу автобіографічних поезій Шевченка, та при тім найбільш об'єктивних у способі мальовання складного людського чуття». Слово «об'єктивний» можна розуміти по-різному, тут мова йде про правду, про стражденну любов — не риторичну, не фразеологічну, а вийняту живцем із поетового ества.

Ще не було тієї книжки, а був лише перший жмуток, надрукований у збірці «З вершин і низин» (1893), як з'явилася згадана вже стаття В. Щурата. «Крім агітаційної й епічної поезії,— пише автор,— знаходимо у Франка й чисту лірику, та сеї є вже значно менше. Зачислити до неї належить передовсім «Веснянки» і цикл любовних поезій «Зів'яле листя», котрий можна вважати об'явом декадентизму в українсько-руській літературі, розуміється, тоді, коли під декадентизмом будемо розуміти не ті оригінальні поетичні замаху, в котрих Макс Нордау бачить признаки умислових хворіб, але розумне і артистичним змислом ведене змагання до витвору свіжих оригінальних помислів, образів, зворотів мови і форм». В. Щурат робить застереження, уточнює, що саме він розуміє під «декадентизмом», але, як видно, Макс Нордау краще знається на цьому терміні. Декадентство вже в ті часи мало окреслений зміст. Воно не цуралося новаторства, навпаки, розвивало й відсвіжувало форми і образні арсенали поезії, та при тому було байдужим до життя, сповідувало заклик «мистецтво для мистецтва». Франко не приймає, не може прийняти на себе навіть так гарно удекорований своїм другом ярлик декадента.

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне підшукав та вчене,
І Русі возвістив: «Ось декадент!»

Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

.....
Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.

Варто відзначити, що цей вірш створений не після, а в час виходу «Зів'ялого листя». Він свідчить, як в душі Франка ясні й високі тони громадянської поезії могли співіснувати з печальними й суб'єктивними, свідчить і про те, що поет свідомо оцінював свою

ліричну драму ще при її народженні як мелодію тужливу, але не дисонансну мажорним акордам його творчості.

Вірш «Декадент» не вичерпав полеміки з приводу «Зів'ялого листя» між В. Щуратом і Франком. Коли лірична драма вийшла в світ, В. Щурат написав другу статтю «Поезія зів'ялого листя в виду суспільних завдач штуки». З'ясувалося, що попередні уточнення до поняття «декадентизм» відпали. Поезія зів'ялого листя в статті названа поезією песимізму. Вона, вважає В. Щурат, будить у читача «прикрість і відразу» як явина реалізму, що зветься модним і демократичним. Той реалізм залишає читача в тіснім колі буденщини, а йому, читачеві, хотілось би вийти з того кола. Так думає опонент Франка і вгадує в «Зів'ялому листі» одну з найсильніших його прикмет — демократичний реалізм. Якби В. Щурат розвивав свої думки далі, він, можливо, дійшов би висновку, що трагедія «Зів'яле листя» (цю драму й справді краще називати трагедією) не може бути песимістичним трійлом вже хоч би тому, що вона закорінена в самому житті і при всьому своєму ніжному романтизмі має грубуваті й навіть відразливі, але реалістичні риси. Згадаймо вірш «Привид», в якому герой трагедії бачить свою непорочну кохану в образі повії.

Першим визнає «Зів'яле листя» як твір надзвичайної і світлої сили М. Коцюбинський. Він пише: «Це такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв».

Франкознавці при аналізі «Зів'ялого листя» частково або й зовсім обходять біографічні матеріали, які послужили для його створення. Дехто вважає, що марна й навіть шкідлива справа — відслонювати глибоко сховані корені, з яких виростає літературний твір. Та не боявся ж про це писати сам Франко.

«Ще в гімназії,— зізнається він в листі до А. Кримського (26.VIII.1898),— я влюбився був у дочку одного руського* попа Ольгу Рошкевич... Наша любов тяглася десять літ, батьки зразу були прихильні

* Слово «руський» тут вживається в значенні «український». — (Приміт. автора статті).

мені, надіючися, що я зроблю блискучу кар'єру, але по моїм процесі 1878—1879 р. (йдеться про перший арешт Франка.— Д. П.), заборонили мені бувати в своїм домі, а в 1880 р. присилювали панну вийти заміж за іншого... Се був для мене важкий удар і сліди його знайдете в «На дні» і в віршах «Картка любові». Пізніше я познайомився з двома руськими поетесами, Юлією Шнайдер і Климентією Попович, але жодна з них не мала на мене тривкого впливу. Більше враження зробила на мене знайомість з одною полькою, Йосифою Дзвонковською. Я хотів женитися з нею, та вона, чуючи в собі початки сухіт, відправила мене і в кілька рік пізніше вмерла як народна вчителька... Фатальне для мене було те, що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. Отся любов перемучила мене дальших 10 літ; її впливом були мої писання «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єски в «Ізмарадді»... Після сього вам буде зрозуміла п'єска «Тричі мені з'являлася любов» у «Зів'ялім листю».

Біографи поета давно встановили, що та панночка — Целіна Журовська й що вона стала героїнею Франкових повістей «Лель і Полель» та «Перехресні стежки». Одначе було б невірною вважати тільки її прообразом героїні «Зів'ялого листя». Сам же Франко підказує, що смерть коханої в його ліричній драмі не вигадка. Юзя Дзвонковська, з якою він мав намір одружитися, справді померла. Вона передчувала свою загибель і тому, власне, відмовилася від поетової руки. Тепер глибше можемо зрозуміти страшний вірш із третього жмутку, який закінчується окликами:

Ридать! кричать! — та горло біль запер.

Вона умерла! — Ні, се я умер.

Певна річ, Франко в «Зів'ялому листі» створює узагальнений і досить абстрактний жіночий образ. Він піднімається в небо над земним рельєфом своїх вражень і переживань, не показує зморщок тої поверхні, але відкриває широку й не затуманену серпанками сентиментальності панораму. Він відходить від трьох скалистих, неприступних і темних гірських пасмуг свого кохання на таку відстань, з якої вони видаються однією блакитною грядою. Він дбає про

цілість, про єдиний монументальний портрет коханої, до якої постійно звертається його трагічне «я».

Знаємо три його любові, з яких одна — «лілея біла», «мов метелик», «невинна, як дитина», а друга — «гордая княгиня», «тиха та сумна», «мов святиня», а третя — «жениця чи звір», «сфінкс», «мара», «з гострими кігтями», — та все ж перебуваємо в зачаклованому стані й бачимо лише одну. Така сила майстерності Франкової, що перед нами не три особи, а три силуети однієї й тієї ж постаті, грані одного кристалу, три етапи розвитку й емоційного буття різних, але споріднених, в одному тілі живущих любовних пристрастей. В образі Франкової героїні, як в усмішці Джоконди, безліч відтінків гордості й гіркоти, непорочності й розуму, стриманої одержимості й прихованої іронії.

Твої очі, мов криниця
Чиста на перловім дні...

Немає значення, що це очі «білої лілеї», вони володіють здатністю змінюватися, ставати очима «сфінкса»:

Часом на груді моїй задріма,
Та кігтями не покида стискати;
То знов прокинешь, звільна підійма
Півсонні вії, мов боїться втрати,
І око в око зазира мені,
І дивні іскри починають грати
В її очах — такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стисне,
І разом щось таке в них там на дні
Ворушиться солодке, мелодійне,
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.

Вони ж можуть ставати очима «княгині»:

Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?

У діалектичній єдності різних, суперечливих, не завжди допасованих одна до одної вдач і зовнішніх рис живе і начебто сам із себе твориться багатючий,

захоплюючий, знадлиий і колючий характер жінки «Зів'ялого листа». Цей ізмарагд повен світла, він потрісканий і забруднений подекуди грязюкою життя.

У п'ятому вірші третього жмутка описана така собі міщанська садиба, «покоїк і кухня, два вікна в партері, на вікнах з квітками вазонки», де живе з чоловіком, можна сподіватися, «лілея», що в тому «раю» вже давно перев'ядає й хилиться до землі. Ми здригаємося від туги поета, висловленої з безоглядною щирістю, туги за щастям, за жінкою, що сидить у тужливій задумі біля тих вазонків:

Гаряче чоло я в долоні зціпивши,
Втікаю від тихої хати,
Мов ранений звір той тікав у нетрі,
Щоб в своїй берлозі здихати.

Та ця строфа набуває іншого значення, як тільки ми прочитаємо наступний вірш. Там показано, що рай улюблениці поетової — справжнє пекло. Вона не знає радощів життя, вона — «квіточка», потрапила в руки мужа-«молі», мужа-«муравля», який гризе, нищить її своєю заповзятливою бездушністю. Чим же поранений поет? Тим, що так зблизька побачив свою любов? Не тільки. Скоріше тим, що його любов опинилася в такому безрадісному становищі. Таке подвійне значення мають деякі інші строфи й цілі вірші «Зів'ялого листа». В книжці працює, тече і рухається зміст, ніби в річці вода. Місце, яке здавалося плитким, обертається в плесо, дно поглиблюється, пропадає, і все це відбувається швидко й бурхливо, наче в годину поводи.

Наприкінці першого жмутка у вірші «Привид» впізнаємо героїню в безсоромній повії, яка «закинула ключ» від раю в багно. Вона

Не словом — рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рів без дна.
Лечу!.. Валюсь! Та там внизу, в безодні,
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!

Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишноту сього поля
Втоптать в болото і з яких причин?

«Торг ганьби» і «з квітами вазонки» — далекі одна від одної, здавалось би, несумісні картини, відмінні обставини й деталі жіночого життя. Та все ж вони належать до однієї долі, до однієї душі, вони — символи жіночого страждання, і ще невідомо, який з них страшніший. Герой «Зів'ялого листа» нещасливий, але тричі нещасливіша його кохана:

Чому не смієшся ніколи?
Чи в твоєму серці зима,
І горе зморозило душу,
Що сміху у горлі нема?

Так, горе, цілком конкретне і обумовлене соціальними мотивами життя, стає знаком таємного смутку на чолі красуні «Зів'ялого листа», робить її не подібною ні до Беатріче, ні до Лаури, ні до Вертерової Лотти, ні до Прекрасної Дами Блока. І там, де поет у власні страждання починає вбирати, втягувати болі й муки понівеченої душі своєї любові, там сягає в пісні своїй найвищої, найщирішої й найрозпучливішої ноти.

Трагедія «Зів'ялого листа» має свої, сказати б, суто театральні перипетії. Треступеневий (на три дії) розвиток почувань проходить так, що герой тричі губить надію на своє щастя, тричі переживає втрату коханої.

У першому акті вона погордувала ним, і сюди ж підключений побічний, але дуже важливий мотив насильної розлуки:

Так сталося! В труні металевій нині
Ота рука проклятая спочила,
Що ген-то в добрій чи лихій годині
Нас розлучила.

У третьому акті розігрується втрата коханої не в переносному значенні:

Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!
Се в моєму серці дзвін посмертний дзвонить.
Вона умерла! Мов тяжезний трам,
Мене цілого щось додолу клонить.
Щось горло душить. Чи моїм очам
Хтось видер світло? Хто се люто гонить
Думки з душі, що в собі біль заперла?
Сам біль? Вона умерла! Вмерла! Вмерла!

Дійство третього акту вже майже цілком перенесене в душу героя. Це конфлікт самогубної, від надміру життєлюбства мстивої й ненависної до життя сили, яку можна назвати смертю, із силою здорового глузду, силою примирення, яка є моральною катастрофою, по суті,— також смертю. Герой вибирає загибель справжню, а не умовну.

А що ж відбувається в другому, за складністю драматургії найважчому для написання акті? Геній поета, власне, в другому жмутку віршів «Зів'ялого листа» найбільше себе показав. Не споневірений погордою коханої, ні навіть тим, що вона з'явилася йому на брудному великоміському бульварі як продажна повія, герой любить її, любить набагато сильніше, але якоюсь уже лагідною, елегійною, проясненою любов'ю. Це так само переживання втрати, але спокійне й тихе. Це не чорний, не червоний і навіть не золотий колір осіннього листа. Зрозуміло, все тут побудовано за принципом контрасту до першого й третього жмутка, до їхньої червіні, чорноти й золотистості.

Перший вірш починається рядком: «В Перемишлі, де Сян пливе зелений...» В другому — постає образ «зеленого, барвистого, квітчастого літа».

Третій вірш знову починається кольором весни:

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленіша ива;
Ой між усіма дівчатоньками
Лиш одна мені мила.

Чи спрацювала інтуїція поета, чи навмисне так писалося, не будемо вгадувати, але в другому жмутку «Зів'ялого листа» з'являється зелень не лише в образах, але подекуди і в самому настрої, що безмірно збагачує гаму почуттів, робить їх назавжди нев'янувими. Обробки народних пісень чи вірші, написані спеціально в народнопісенному ключі, мінорні й драматичні за змістом, входять у те листя різних барв, як сонячні промені в осінню галузку, на якій поруч з пожовклим ще видно й зелені листочки.

Ні, вони не зовсім зелені. А які? Василь Стефаник у листі до В. І. Морачевського (24 листопада 1895 року)

пише, що він, боячись телеграми, яка може прийти звісткою про смерть його матері, тікає за місто, на лоно природи. Але: «Тут смерть. Зів'яле листе, одно міряної праски, а друге синьої. Є ще і млавозелені листочки, та їх добивають небесні рої білих порошинок». Млавозелені — от які листки перемішуються з мідяними синіми, творячи особливий настрій трагічного буття осені поетової душі.

Цікаво, що Стефаникове бачення зів'ялого листа народилося саме тоді, коли Франко збирав і зв'язував «другий жмуток» почувань своєї інтимної драми.

Лади сопілки, до яких потяглося поетове зболене серце, виліковують його народною піснею, наповнюють спокоем і навіть радістю. Та радість невесела, жалісна (радість крізь сльози), але все ж ясніша за попередні настрої, в ній живе усвідомлення щастя, що його може принести нещасливе кохання. Хай у сні, в мрії, в думці про кохану, але все ж таки оживає те серце, втішається розкошами молодої і грішної любові.

Є в «Зів'ялому листі», особливо в його другій частині, речі такої простоти й глибинності, що їх сміливо можна зарахувати до найгеніальніших поетичних творінь світової любовної лірики.

Як почувеш вночі край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна.
Не дивися в той бік, моя пташко!
Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко;
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

Здається, цей вірш існував завжди, здається, він був не написаний, а знайдений, як діамант-самородок, бо такого ні вигадати, ні вистраждати неможливо. Без цього маленького творіння важко уявити собі гігантський материк Франкової поезії, де кожна нива й кожна грудка дорога, але грядочка цих восьми рядків — рідна, ніби ти виріс коло неї й жив тим повітрям, що над нею світиться. Поет мусив сам почути край свого вікна плачі й хлипання осіннього дощу або слабкий голос дитини, що просилася на нічліг. Хто знає, може,

він був колись тією дитиною. Драматургія цього вірша надзвичайна, — вона в запереченні очевидного. Адже розпука, туск, любов — це ж і є сирота й голодний жебрак. Сентиментальний поет, мабуть, так би й писав: «Моя любов, наче сирота» і т. д. Франко майже непомітно, та все ж іронізує: не тривожся, це не біда, не прошак, не сиротина, а всього-на-всього прийшла моя любов. Примітно й те, що вірш має досконалу форму з рідкісними римами, з цезурою, з вишуканим звукописом, який нагадує то плач сльоти, то гортанне ридання.

В «Зів'ялому листі» представлені майже всі форми поезії, відомі європейській літературі з найдавніших до наших часів: вірш, побудований за вишуканою схемою наголосів, як у Горація, сонет і терцина (ця остання, безперечно, найулюбленіша поетична стихія Франка), звичайні ямбічні, хореїчні, дактилічні строфи з різноманітною системою рим і кількістю складів у рядку, білий інтонаційний вірш і віртуозні наслідування народних пісень. Тут кожен твір, як інструмент в оркестрі, має свій характер, своє законне місце, визначене його тональністю і тембром. Тут панує енергія форми, і це сприяє тому, що книжку читаєш так, ніби слухаєш симфонію. Зрештою, її колосальні музичні властивості помічені вже композиторами. Згадаймо чудову пісню А. Кос-Анатольського «Ой ти, дівчино, з горіха зерня».

В авторській передмові до «Зів'ялого листя» так охарактеризовано героя ліричної драми, що, врешті, складається враження про нього як про людину дрібну, але здатну все ж таки накласти на себе руки заради великої любовної пристрасті. «Причина сеї несподіваної рішучості нікому не була звісна», — зазначає Франко. Та й справді, неможливо пояснити, як це німецьким духом, «малоспосібним до практичного життя» чоловік, що тільки заважає іншим та й собі, здобувається на таку мужність. Річ у тому, що в очах Франка, як ми вже відзначали, його власне зображення й зображення героя-самогубця не тотожні. Поет бував у такому чи ще в гіршому стані, як вигаданий ним небіжчик, автор щоденника, на підставі якого начебто komponувалося «Зів'яле листя», і той стан зафіксував у віршах. Мова йде тільки про третій жмуток, адже перший був надру-

кований раніше і то з епілогом («Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі»), який вказує на завершеність у Франка цієї теми в час укладання другого випуску «З вершин і низин». Як бачимо, автор поспішив і з епілогом. 1895 року був написаний другий жмуток, повен ласкаво гаснучого, прощального вогню, і тільки в третьому жмутку бушує знищувальна пожежа. Тільки тут з'являється мотив самогубства. Пишучи ті поезії, Франко ніби маску створює для себе, та не дає їй прирости до свого обличчя. Він знімає її одразу, а творча гра була нічим іншим, як лікуванням болісних ран, залишених у його душі любовною катастрофою і, напевно, камінням зневаги й шпильками насміху, що тоді сипалися й летіли на нього зусібіч.

Писалося, й не раз, що, впадаючи в тугу, самотність і чорні настрої, Франко ніби визволявся з-під влади громадянина, скидав із себе кольчугу політичних і революційних програм, будив у собі естета, надавав слово другій, більш мистецькій половині свого ества, й це спричиняло створення поетом численних своїх двійників. Немає в цьому істини. Франків революційний запал перемагав завжди. Всі битви між двома частинами «я», котрі малював Франко, закінчуються в його творах поразкою тієї частини, що виступає носієм зрадницьких, антинародних, естетських прапорів. У «Зів'ялому листі» бачимо лише тінь поетового двійника, яка з'являється в передмові та ще в кількох прикінцевих віршах. То слабенька тінь самогубця, що не може вкрити темнотою велетенський світ хай болісних, скорбних, та правдивих і в суті своїй життєлюбних почувань поета.

«По моїй думці, лірична поезія тільки тоді може мати для нас інтерес, коли поза нею рисується в нашій умі і в нашій серці справді інтересна нещоденна особистість її автора». Ці Франкові слова — ключ для розуміння героя «Зів'ялого листа». Ми відчуваємо в ньому франківську особистість за масштабами політичного й філософського мислення і, хоч не ставимо знаку рівності між тим героєм і автором, відчуваємо, що то, власне, він, Франко, і є — з усіма своїми не тільки любовними, а й громадянськими боліннями.

«Зів'яле листа» саме тим і цікаве, що в ньому відображено любовні страждання непересічної, могут-

ньої душой людини, тут бачимо, як почуття болю від нерозділеного кохання, наче землетрус, хитає не тими нудними, інколи багнистими, незабудованими рівнинами, на яких нічого й валити, а землями високими, гірськими, та ще й в оздобі гордих піднебесних веж і городищ. Глибокі тріщини, розколини й немалі руїни лишаються там після огненних вибухів у надрах землі.

«Не боюсь я ні Бога, ні біса»,— заявляє герой, представляючись, і продовжує не тільки в ритмі, а й у дусі знаменитого Франкового маршу «Ми ступаєм до бою нового...» («Товаришам із тюрми»):

Не боюсь я царів-держилюдів,
Хоч у них є солдати й гармати;
Не боюсь я людських пересудів,
Що потраплять і душу порвати.

Франко зовсім не турбується тим, що його антицарський, антипанський богоборчий порив переважає в цьому вірші ліричну рефлексію. Він хоче сказати, що його героєві страшніше за всі перемоги злих сил бачити, як мучиться його кохана, та ми вже й недочуваємо кінця твору: настільки початок був громовим, наскільки стихається і здрібнюється ідея закінчення.

Побутову, звичайну дівочу фразу, відмову в коханні: («не надійся нічого») Франко переосмислює, трактує як філософську песимістичну догму, з якою не хоче миритися, проти якої повстає кожна клітина його духовного організму. Жити без надії неможливо. Надія — це єдність із життям. «Надійсь і кріпись в борбі!» — відповідає герой своїй дівчині.

Скрізь, де тільки це можливо, зображуючи своє горе, герой помічає горе світу, в якому доводиться жити. На віденських тротуарах, де нежданно зринає перед ним образ милої, він бачить «циліндри, шуби, модні боа дам і драні лахи». Звертаючись «до своєї матері перед тим, як убити себе, він називає три недолі, успадковані від неї: «серце м'яке», «хлопський рід» і «горду душу». Він визначає своє мужицьке походження і в ньому бачить головну причину своїх нещасть.

Поруч з любовними подає Франко філософські вірші, та вони не сушать, а, навпаки, оживлюють все емоційне розгалуження твору. Наприклад, дев'ятнадцятий листок у першому жмутку. Тут висловлена ідея революційної самопожертви, така дорога Франкові, чи не головна ідея всіх його найвидатніших творінь: «Де хліб родити має поле, мусить плуг квітки з корінням рвати».

Взагалі, філософська частина «Зів'ялого листя», найменше досліджена, дає цікавий матеріал для з'ясування світоглядних основ творчості Франка. Тут знаходимо скрупкульозний матеріалістичний аналіз таких понять, як дух, душа, Бог, вічність і т. п.

Бо що ж є Дух той? Сам чоловік його
Создав з нічого, в кожній порі й землі
Дає йому свою подобу,
Сам собі пана й тирана творить.

Один атом матерії тривкіший за всіх богів світу. Це переконання поет уміє включити в художню напругу всієї драми, в палаюче слово стражденника-мислителя. Але саме тут виникає такий, протилежний філософський мотив, який навряд чи можна назвати атеїстичним переконанням поета, мотив скарги на несправедливість жорстокої Долі щодо безвинної, обдарованої найвищими чеснотами людини. Нам знані ці нарікання на Творця світу з поезії Т. Шевченка. Взагалі — з розмов геніальних поетів з вищою силою, існування якої вони не заперечували, але й погодитися не могли з тим, що кара «згори» найчастіше падає на добрих і чесних, а до лютих і підлих не торкається осуд Божий. Створити людину, дати їй душу й розпалити в тій душі вогонь болю, розпуки, розчарування — це, вважає герой ліричної трагедії, яка обертається у філософську трагедію, «дика фантазія, Лойоли гідна і Торквемади!»

Він звертається з хвалебною молитвою до Будди за те, що той знайшов корінь зла («у серці на дні») і навчив людей знищувати в собі його прорости. Героя захоплює те, що індійський месія не затьмарював людські розуми «туманом загробних ідей», а проповідував забуття, нирвану, де може знайти спокій —

Це з дев'ятнадцятого вірша другого жмутка, а в сьомому вірші третього — знову натрапляємо на подібний мотив:

Зневіривсь я в ті ярма й шлії,
Що тягну, мов той віл на шиї,
Отее вже більш як двадцять літ —
Зовсім як хлопчик той, сарака,
Прутком по бистрій хвилі швяка,—
Чи з того є на хвилях слід?

Даремно биться, працювати,
І сподіватися, і бажати!
Пропала сила вся моя,
Лиш чорних хмар гуляє зграя
І резигнація безкрая
Засіла в серці, як змія.

Тут уже не скажемо — це говорить вигаданий персонаж ліричної трагедії. Це Франко говорить. Він написав для себе роль самогубця, він грає трагедію й хоче, щоб ми пізнали його, хоче, щоб пережили з ним те нещастя, для якого навіть імені нема. Справді, як назвати горе людини, що двигает на собі мало не половину всього творчого труда поневоленої нації й залишається при тому в глухій і напівжебрацькій самотності. Парадоксально, але тяжка Франкова зневіра виправдана його ж таки гігантськими зусиллями, спрямованими на те, щоб одним ривком витягти і літературу, й театр, і науку, й усе духовне життя застряглої в багновищах провінціалізму Галичини на тверду й широку дорогу культури, цивілізації, свободи. Він шарпає, надриває свої сили, знає, що рухається вперед, і прагне бачити, на скільки ж то кроків просунувся його віз, але змушений дивитися на ту ж таки твань, яка вперто заливає його шлях. Так гірко зневірятися, як Франко, може тільки такий вірою в майбутнє й любов'ю до життя могутній дух, як Франко.

Герой «Зів'ялого листа» — можливо, найскладніша постать у всій Франковій поезії. Інколи ми бачимо в ньому автора, але знаємо, що це, хоч і необхідний, та все ж початковий етап розуміння іншої, поетом створеної, живої, багатющої, гарячої й глибинної фаустівської натури. Його зневіра чи навіть відраза до

життя зринає з такої ж антиномії почувань, як знаменита Шевченкова просьба: «Доле, де ти! Доле, де ти? Нема ніякої; Коли доброї жаль, Боже, То дай злої, злої!». Отже, любов або ненависть, але ненависть не до коханої, а до загального порядку буття. Це не песимізм, а протест, подібний до самоспалення, метою якого є демонстрація непокори ворогові. Цей протест у Франка водночас і соціальний, і філософський. В передостанньому вірші драми йде мова про духовне, внутрішнє звільнення від рабства.

Коли знаєш, що чиниш —
Закон твій — ти сам;
А не знаєш, що чиниш —
Закон є твій пан.

Франко приписує ці слова Христові, та зовсім ясно, що він, проповідуючи євангельську мудрість, виголошує свою програму людяності: бути самому собі законом, керуватися в житті своїми пізнаннями. Поява Христа у «Зів'ялому листі» — річ надзвичайна. У примітці до вище наведеної строфи Франко пише: «Слів тих даремно шукати в Євангелії, та вони заховалися в одному старім грецькім рукописі: «Коли знаєш, що чиниш — блаженний еси, а коли не знаєш, що чиниш — проклятий еси, яко преступник закона». Високі і несумнівно автентичні Христові слова». Хоч є різниця між «преступником закона і тим, для кого закон є паном», суті наведеної строфи і примітки до неї ще не до кінця виражають ідею цього вірша і всієї ліричної драми.

Вірш закінчується:

Чи я знаю, що чиню,
Се знаю лиш я.—
І такий, що мене зна
Ще ліпше, ніж я.

Безперечно, мовиться про єдність людини і Бога, про людське й Боже знання як про певну моральну цілісність, характерною ознакою якої є відсутність в людині рабської покори. Божий закон — людський закон і, навпаки, людський закон — це закон Всевишнього.

Герой «Зів'ялого листя» не хоче бути рабом ні «божественних», ні земних обставин. Одначе між крайніми виявами почуттів, між пожаданнями щастя і рішенням покинути катівню існування, він живе усіма можливими, закладеними в людині відчуттями туги за любов'ю, всіма прикрощами й скорботами, цими величними талантами трагічно закоханої душі.

Нещаслива любов до жінки може бути не меншою мукою, ніж біль пораненої патріотичної любові чи надламаного громадянського чуття. Але Франко малює не одну якусь частину душі свого героя, а всю душу як матерію й енергію любові, або, скажемо навпаки, — любов як діяння, як найвищий витвір душі. Власне, тому, що серце його героя має могутні артерії громадянського й патріотичного призначення, і що ми це постійно відчуваємо, та його любов до жінки — велична, всеохопна і правдива. Він пізнає: його кохана — це ним самим, власне, його душею створена мрія, та при цьому відчуває, що то студений, життям охолоджений ідеал. Він потрапляє в становище обманутого своїм же духовним еством. Дехто твердив, ніби він схожий на Пігмаліона, однак, здається, що він більше нагадує коваля Ільмаринена з «Калевали», який викував з дорогоцінних металів досконалу подобу своєї дружини, та даремно намагався відчутти в ній теплоту живої плоті.

Літературний твір, для того, щоб бути великим, повинен мати в своєму підґрунті не тільки зіткнення тимчасових, соціальних, індивідуальних та інших чинників життя, а й конфлікт вічних його двигунів, суперечливість філософських начал. Серед різноманітних вражень, які залишає кохана в серці залюбленого героя «Зів'ялого листя», серед її метафоричних уособлень вирізняється ява смерті, образ найглибший і найповніше філософською сутністю навантажений:

Не раз у сні являється мені,
О люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснів в молодощів весні,
В найкращі хвилі свіжої любови.
.....
На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилиться, без слів, без згуку
Моргає: «Цить! Засни! Я смерть твоя!»

Те, що любов і смерть завжди поруч, змальовано в десятках і сотнях творів (згадаймо, хоч би «Любу-згубу» Ю. Федьковича та «Дівчину і смерть» М. Горького), але Франко наважується звести їх в одному образі. Правда, до нього це також не раз робилося.

Немає
За Смерть прекраснішої жінки! Дав би
Я за її єдиний поцілунок
Діброви лаврів, олеандри щастя
І насолоду згадки про дитинство.

Так писав Хосе Марті, перебуваючи в ситуації, що нагадує чимось обставини душевного життя Франка часів «Зів'ялого листя». Як і в нашого поета, це не тільки крайній вияв розпуки, але й відчуття в собі солодкого, пожаданого, пекучого жала любові, загнаного смертоносною жіночою красою. Європейська поезія кінця XIX й початку XX століття особливо широко розробляла цей мотив смерті-любові. Вершинним прикладом розв'язки може бути вірш П. Валері «Кроки», де показано, як поет чекає коханої, все життя чує її кроки, ось-ось вона прийде, але ті кроки — то удари його серця. Як вона прийде, вони затихнуть. Франкова лірика може конкурувати з лірикою найвитонченіших поетів нашого віку, вона не обминала найскладніших і найглибинніших людських почувань.

«Душе моя, душе душі моєї», — звертається Франко в одному вірші до своєї коханої (на жаль, цей твір залишився за межами «Зів'ялого листя») і висловлює надзвичайну правду зрощення ядра своєї внутрішньої суті з найулюбленішою істотою. Людина не може жити без любові з багатьох причин, та, можливо, основна причина — в тому, що жагою кохання злагіднюється й пригашується відчуття смерті, яке живе в кожному серці. У вірші «Я не тебе люблю, о ні...» Франко змальовує зустріч любові і смерті в людському естві, демонструючи досконале володіння діалектичним мисленням:

Неначе блискавка ярка,
Що зразу сліпить очі,
Що враз і тішить, і ляка,
Ніч робить з дня, день з ночі,—

Отак для мене був твій вид
І розкішшю й ударом;
Я чув: тут смерть моя сидить,
Краси вповита чаром.

Роздумуючи над тим, чому любов — джерело натхнення й найбільшої радості — може стати джерелом горя й найбільшого болю, намагаючись увійти в цю споконвічну таїну людського буття, прирівнюючи силу любові до сили смерті, Франко не оспівує перебування духу на грані могили. Він ненавидить смерть і не благословляє своєї любові в її образі. Тим принципово відрізняється його лірика від декадентської, в розміряні сні смерті зануреної поезії.

Трагізм героя «Зів'ялого листа» не має нічого спільного з умоглядною філософською приреченістю, з похмурим, песимістичним світовідчуттям, для якого життя безвартісне, байдуже, а то й просто гнітюче, власне, лише тому, що воно закінчується смертю. Герой Франкової трагедії проклинає життя не тому, що він смертний, а тому, що життя «закпило» собі з нього, зробило його нещасним і штовхнуло в обійми смерті. Він хотів би, щоб його проклин у ненависть обернув любов, але ж сам бунтується проти такого божевілля, затискає в своєму горлі полум'я і все-сильність шаленого прокляття. Однак тут спрацьовує закон внутрішнього, суворого, естетичного розвитку образу, закон трагедії, яка є найвищим виразником любові до життя. Він веде героя до героїчної смерті. Головна ідея «Зів'ялого листа» — це ідея сильної, героїчної індивідуальності.

Слова Гете, написані на примірнику книжки «Страждання молодого Вертера»: «Будь мужньою людиною, але не наслідуй мене», — цитуються Франком з метою заперечення самогубства взагалі, але аж ніяк не з метою приниження вчинку свого героя. Згадка про Вертера в передмові до «Зів'ялого листа» натякає на певну філософську спорідненість ліричної драми

з романом німецького письменника-мислителя. Хоч як не подібні один до одного егоїстичний міщанин, сентиментальний живописець Вертер і бурхливий протестант, богоборець, революціонер, поет із «Зів'ялого листя», вони обидва своєю поведінкою доводять, що в коханні висоти радості й безодні скорботи — це один і той же простір і що космос любовних почувань з темнотами і сліпучими зорями — не вигадка, а дійсність.

«Лірика нашого століття, — писав Франко в листі до К. Попович (1884), — переважно лірика болю, туги і борби, єсть на всякий спосіб піснею хоровитою, — але, будучи виразом того болю, на котрий людськість хорує від свого початку, вона тим самим єсть і піснею загальнолюдською, останесь великою і зрозумілою і для пізніх, щасливіших поколінь». Так можна сказати і про «Зів'яле листя», книжку болю, туги й боротьби, позначену тією ж тремтячою хворобливістю і гарячкою, що й «Пісня пісень» Соломона, староарабська любовна лірика, вірші Сапфо, сонети Петрарки, Камюенса, Шекспіра, Ронсара, наділені тією ж прекрасною невиліковною пристрастю, що й «Книга пісень» Гейне, газелі Гафіза і Рудакі, інтимні віршовані послання Пушкіна і Міцкевича. Саме цією збіркою Франка записана й наша українська література до світових, найщемливіших, для всіх народів і поколінь зрозумілих співів закоханої душі.

Навчальне видання

Урок літератури

Серію засновано 2003 року

ПАВЛИЧКО Дмитро Васильович

**«ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»
ІВАНА ФРАНКА**

Літературознавче дослідження

На обкладинці портрет роботи

Касіяна Василя Ілліча

Редактор *Л. В. Островська*

Художній редактор *В. І. Зайцева*

Комп'ютерна верстка *Л. М. Рубан*

Коректор *М. З. Волович*

Підписано до друку 06.09.06. Формат 84x108/32. Папір офсетний.

Гарнітура шкільна. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 0,75.

Умовн. фарб.-відб. 1,47. Обл.-вид. арк. 1,13.

Тираж 2000 пр. Зам. 268.

Видавництво дитячої літератури «Веселка»,

Мельникова 63, Київ, 04050

e-mail: veskiev@iptelecom.net.ua

www.veselka.ua.com.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 29 від 31.03.2000 р.

Видавничо-інформаційний центр
Європейського університету,
б-р Акад. Вернадського, 16в

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 603 від 19.09.2001 р.

Павличко Д. В.

**П12 «Зів'яле листя» Івана Франка: Літературо-
знав. дослідж. — К.: Веселка, 2006. — 23 с. —
(Урок л-ри).**

ISBN 966-01-0254-2 (серія)

ISBN 966-01-0418-9

Збірка віршів «Зів'яле листя» посідає особливе місце в багатогранній творчості Івана Франка — це вершина любовної лірики. Її по праву можна поставити врівень з такими світовими шедеврами, як «Пісня пісень» Соломона, староарабська любовна лірика, вірші Сапфо, сонети Петрарки, Камоенса, Шекспіра, Ронсара.

У своєму літературознавчому дослідженні поет і перекладач Дмитро Павличко говорить про збірку віршів Івана Франка, як про книжку болю, туги і боротьби.

ББК 83.34УКР1-8

5-10

*«Урок літератури» —
це серія посібників
для вчителів, школярів,
студентів.*

*Пропонуємо статті відомих
літературознавців, письменників,
істориків
про найяскравіші постаті
та твори вітчизняного
й світового красною
письменства, що вивчаються
за шкільними
програмами*

ISBN 966-01-0254-2 (серія)

ISBN 966-01-0418-9